

Prof. dr hab. Tomasz Pudłocki

Нью-Йорк, 26 VI 2025 р.

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

tomasz.pudlocki@uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Відгук

**офіційного рецензента на дисертацію Орлевич Ірини Василівни
«Москвофіли Галичини: генеза, діяльність, ідеологія (1914–1939)»,
представленої до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук за спеціальністю 07.00. 01 – історія України**

Ірина Орлевич – науковець, відомий і шанований як у науковому середовищі України, так і Польщі. У своїх працях вона торкається тем, які протягом багатьох десятиліть були або цілковито забуті, інструменталізовані чи викреслені, або, у кращому разі, перебували на маргінесі дослідницьких інтересів, – і саме так слід оцінювати здобутки історіографії з позиції критичного погляду на діяльність такого важливого руху, як москвофільство в житті галицьких українців (русинів). Таким чином, це вписується в рамки не легкого дослідження, яке включає комплексне вивчення ідентичностей, менталітету та меншин – описаний рух перебував в опозиції та меншості до українського національного руху в перші десятиліття ХХ століття. Наукові тексти І. Орлевич (опубліковані переважно українською, а також польською та англійською в кількох престижних західних виданнях) значною мірою заторкують і проблеми пам'яті/забуття. Загалом вони охоплюють дуже широкий і цікавий спектр питань, які вимагають не лише надзвичайно фахових дослідницьких навичок, а й методологічних міркувань. Це непросте завдання, що свідчить про потенціал дослідниці та її постійну роботу над собою.

Власне так потрібно трактувати рецензовану дисертацію про москвофілів у Галичині у важкі роки Першої світової війни та після неї, коли прагнення українців мати власну державу були повністю перекреслені. Якщо щодо періоду галицької автономії праць, які стосуються цього руху, не бракує (і в цьому теж, безперечно, великий внесок І. Орлевич), то студій міжвоєнного москвофільства дуже мало. Дослідження авторки набуває ще більшої ваги тому, що воно показує, що українці у II Речі Посполитій не говорили в унісон, а польсько-українські стосунки не можна розглядати виключно як взаємини двох сил. І поляки, і українці були надто численними націями, щоб їхні представники могли становити єдину політичну силу. Ба більше, незважаючи на величезну перевагу народоців над іншими групами на українській політичній сцені, іншим суб'єктам також було що сказати та запропонувати масам. Серед них були і міжвоєнні москвофіли, які потребують значно більшої уваги, ніж раніше, бо вони в ці роки стали

Wydział Historyczny

Instytut Historii

ul. Gołębia 13

PL 31-007 Kraków

tel. +48 12 663 14 56

+48 12 663 12 42

+48 12 663 12 43

fax. +48 12 421 77 10

historia@hist.uj.edu.pl

<http://jazon.hist.uj.edu.pl/ih/>

що москвофільство було цивілізаційним вибором – особливо в ХХ ст., коли багато його представників зазнали переслідувань з боку австрійської влади під час Першої світової війни та намагалися (успішно) брати участь у політичному, соціальному, економічному та культурному житті II Речі Посполитої.

Подальші розділи, дуже логічно і чітко структуровані, стосуються питань, які артикульовано в назвах. Узагальнювати тут міркування авторки немає сенсу, тим паче, що, наприклад, розділ 3.1 є, по суті, обговоренням найважливіших подій у політичному житті русинів/українців від 1840-х рр. до вибуху Першої світової війни. Це творить передумови для кращого розуміння основної частини праці, тобто тієї, що присвячена 1914–1939 рр. Привертають увагу термінологічні міркування, які дозволяють нам глибше зрозуміти не лише те, як москвофіли тлумачили ті чи ті питання, але й те, як через ці визначення можна відтворити їхній світ ідей та самоідентифікацію.

У четвертому розділі, хоча він хронологічно стосується Першої світової війни, І. Орлевич показує, що в 1912–1913 рр. окремі москвофільські активісти були арештовані австрійським урядом. Трохи дивно, що авторка не простежила продовження цього процесу в перші тижні після початку боїв влітку та восени 1914 р. (див.: Dalekcki M. Samosąd na moskalofilach w Przemyślu podczas pierwszej wojny światowej. *Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 1994. T. 7–8. S. 151–157).

Найцікавішим і, як на мене, найвагомішим внеском в історіографію є п'ятий розділ, у якому авторка розповідає про діяльність москвофілів у міжвоєнний період. Здавалося б, на піку націоналізму цей рух був епігонським. Тим часом, як помітила дослідниця, у нього не тільки все було добре – він навіть переживав своєрідний ренесанс. Москвофіли заволоділи такою престижною інституцією, як Народний дім у Львові, створили власну політичну партію в 1926 р. («Русское народное объединение»). Дуже добре показано і передумови розколу, що стався в москвофільському русі, і дії польського уряду, який прагнув розколоти український рух і знайти серед його представників людей, готових співпрацювати з польською стороною.

Слід високо оцінити висновки авторки щодо ставлення москвофілів до Польської держави, українського національного руху та Радянського Союзу – ці три основні точки відліку постійно були присутні в політичних спекуляціях руху. Варто повторити за авторкою, що в травні 1939 р. москвофільські діячі і надалі проголошували вірність ідеї «національно-культурної єдності всіх руских племен» як однієї «русської нації», повну відданість польським державним інтересам, пропаганду слов'янофільства, але одне було новим – обурення долею Закарпаття, включеного до складу Угорського королівства (с. 271).

Якщо в перших п'яти розділах І. Орлевич аналізувала здебільшого політичну ситуацію та суспільно-політичну думку москвофілів, то в шостому розділі вона помічає ширшу активність аналізованого руху й порушує теми, відмінні від тих, що досі

викладом засад без яких авторці було б важко робити власні висновки. У цій частині вона продемонструвала чудове розуміння досягнень своїх попередників, як у ХІХ, так і в ХХ ст. та в сучасний період. Дисертантка змогла належним чином розглянути їхній доробок у політичному та соціальному контексті, а у випадку з новішими історіографічними напрацюваннями – обґрунтовано вказати, що крім Анни-Вероніки Вендланд з її класичною працею 2001 р. (переклад з німецької на українську опубліковано 2015 р.), більшість істориків лише оглядово чи побіжно підійшли до теми москвофілів, маргіналізувавши її до рівня штриха до суспільно-політичної історії України чи Греко-католицької церкви. Тож хоча, як може спершу видатися через численність згадок книжок і статей, наведених авторкою, проблематика москвофільства давно мала би бути добре дослідженою, – ніщо не є далі від істини.

Джерельну основу дисертації складають матеріали, зібрані переважно в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА України, м. Львів), Державному архіві Львівської області (ДАЛО), Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО), Archiwum Akt Nowych (ААН) та ін. Своїми роботами авторка неодноразово доводила, що як ніхто знає джерельні ресурси цих закладів. Важливим підґрунтям для її міркувань є також преса досліджуваного періоду, вивчення якої також суттєво сприяє розкриттю проблематики.

У другому розділі І. Орлевич зосередилася на концепціях і методології. Дуже цікавими є її спостереження про необхідність аналізу мови як засобу передачі не лише висловлювань, а й усієї системи спілкування. На таку думку дисертантку надихнула історична семантика Райнгарта Козеллека, видатного німецького історика другої половини ХХ ст., повноцінно відкритого польською та українською історіографією на початку ХХІ ст., а також Томас С. Кун. Доробок другого з цих вчених був використаний авторкою для кращого деконструювання політичної ідеології москвофілів, яку – на моє переконання, цілком слушно – І. Орлевич намагається подати як гібридну. Практичне застосування методологічних напрямних бачимо в дуже зрілому та добре написаному сьомому розділі (див. насамперед підрозділ 7.2). До ерудованих роздумів авторки я додав би статтю Моніки Водзицької (Wodzicka M. *Semantyka historyczna w ujęciu Reinharta Kosellecka. Zarys problematyki. Historyka*. 2010. Т. 40. S. 45–58).

З-поміж багатьох понять, які є ключовими для розуміння подальших міркувань, виділяється поняття націоналізму. І. Орлевич пояснює, що для москвофілів «русска» нація не була тотожною українській – вони трактували українство як «доктринальний» націоналізм, який, радикалізований у міжвоєнну добу, не мав, на їхній погляд, реального теоретичного підґрунтя (с. 96). А українську націю розглядали як спільноту з тисячолітньою історією, що населяє величезні території Східної Європи (с. 94). Тому мусимо погодитися,

значно впливовіші, ніж перед Першою світовою війною. Тому І. Орлевич заслуговує на слова вдячності за проведення серйозних досліджень, які, як вона блискуче довела у своїй дисертації, десятиліттями були сильно інструменталізовані, а потім, уже у вільній Україні, зовсім недооцінені, як маргінальні та не відповідні до міфу про націю, об'єднану в боротьбі за незалежність.

Дисертація поділена на сім розділів, яким передуює вступ і які завершують висновок, список використаних джерел і літератури (можна було б написати простіше – «Бібліографія») та додатки. Структура зрозуміла і не викликає заперечень. Робота починається розділом «1. Історіографія та джерела», який має параграфи: «1.1 Історіографічна база досліджень.» і «1.2. Комплекс історичних джерел». Далі йдуть розділи: «2. Теоретико-методологічні основи дослідження», «3. Формування світоглядних засад галицького москвофільства» (з поділом на «3.1. Московський напрям у Східній Галичині: інституціоналізація, пошук компромісів і протистояння з українофілами», «3.2. Термінологія москвофілів (русофілів) як індикатор самоідентифікації»), «4. Москвофіли в роки Першої світової війни» (з поділом на: «4.1. Відносини з російською владою (1914–1915)», «4.2. Діяльність москвофілів у 1915–1918 рр.», «4.3. Ставропігія та Національний дім як об'єкт боротьби між москвофілами та українськими національними силами»), «5. Еволюція суспільно-політичного руху в 1920–1930-х рр.» (з поділом на: «5.1. Заснування “Русской народной організації” (1923 р.)», «5.2. Розкол у суспільно-політичній течії в 1926 р.», «5.3. Участь у виборчих кампаніях до польського парламенту 1928 і 1930 рр.», «5.4. Змагання за Народний дім », «5.5. «“Русска селянська організація” в 1930-х рр.»), «6. Інтегрування світоглядних засад москвофільства у практику» (з поділом на: «6.1. Освітня діяльність товариств », «6.2. Патронат Ставропігійського інституту над Львівською Успенською церквою й обрядові дискусії ГКЦ», «6.3. Господарсько-економічна діяльність», «6.4. Пропаганда ідеології через друковану продукцію») та «7. Само (презентація) ідентичності з поділом на: «7.1. Просопографічний портрет москвофілів», «7.2. Мовний вимір», «7.3. Уявлення про народ, націю, “своїх” та “чужих”», «7.4. «Талергофська трагедія» в інтерпретації москвофілів»).

Вступ містить усі елементи, необхідні для здобуття ступеня доктора історичних наук в Україні, які навіть для читача, котрий не працює в українських наукових установах, доволі зрозумілі. Дещо спірним, натомість, є питання, чи варто в розділі, присвяченому методологічним міркуванням, писати про синтез, аналіз і класифікацію, оскільки це радше базові компетенції наукової роботи, які вимагаються від авторів, а не методологія. Проте ця частина засвідчує передусім величезну старанність І. Орлевич, яка протягом багатьох років на численних українських та зарубіжних конференціях (у низці європейських країн) презентувала фрагменти своїх досліджень, які склали основу рецензованої дисертації. Перший розділ, як випливає з назви («Джерела та історіографія»), є ретельним

домінували в рецензованій дисертації, а саме освітні, релігійні та економічні питання. Останні були вирішальними, оскільки без фінансового забезпечення багато культурно-освітніх організацій та інституцій не могли існувати, особливо в час великої економічної кризи початку 1930-х рр., яка вразила весь світ. Що ж до загальних зауваг, то під час читання цього тексту може скластися враження, що більшість висловлених тез І. Орлевич обмежується Львовом. Інші місця згадуються спорадично або тільки при згадці про москвофільських діячів, які працювали в управах центральних установ руху у Львові. Тим часом москвофіли діяли й у воєводствах, як-от, скажімо, відомий перемишльський діяч д-р Кирило Черлунчакевич (див.: Pudłocki T. *Iskra światły czy kopca pochodnia. Inteligencja w Przemyślu w latach 1867–1939*. Kraków 2009 (według indeksu); Idem. *Najdowcipniejszy z mecenasów przemyskich* Cyryl Czerlunczakiewicz. *Nasz. Przemyśl*. 2006. № 9. S. 42). Яскравим прикладом їхньої сили в провінції є з'їзди окремих організацій. Такі зібрання мали на меті поширити москвофільські ідеї за межі Львова, а також служили зміцненню відчуття могутності серед членів руху. І цих провінційних з'їздів було справді багато. Я закликаю акцентувати увагу на провінціях, тим паче, що саме периферія найчастіше демонструє типові настрої та поведінку більш чітко – лідери з центру та їхні заяви й діяльність, з очевидних причин, такими бути не можуть.

Не сказано в роботі і про ініціативи створення приватних «руських» шкіл, щоб діти москвофілів не мусили навчатися в україномовних гімназіях. Гарним прикладом є (невдала) ініціатива Арсенія Дорожинського заснувати приватну жіночу гімназію в Перемишлі перед Першою світовою війною – поряд з існуючими в місті україномовними середніми школами (див.: Więch A. S., Pudłocki T. *Dorożyński Arseni. Przemyski Słownik Biograficzny*. Przemyśl, 2011. T. 2 / red. L. Fac, T. Pudłocki, A. Siciak. S. 8–11). Потрібно зазначити, що москвофіли часто віддавали своїх дітей до польськомовних шкіл через незгоду з політичним спрямуванням в україномовних школах, тобто пропагуванням української національної ідеї. Було б доцільно повторити тут за Малгожатою Радомською, що метою нових держав «у Центральній та Східній Європі, включаючи II Річ Посполиту, було побудувати однорідну державу та націю, засновану на одній домінуючій ідентичності. Меншини (національні та релігійні) сприймалися як сила, яка дестабілізує державу, що може призвести до її подальшого розпаду та втрати незалежності. Крім того, як зауважив Ерік Гобсбаум, освіта та навчання були важливим елементом у розбудові національних держав і формуванні національно свідомих громадян через уніфікацію (стандартизацію) освіти та шкільних програм, навчання однією мовою (у цьому випадку – польською) і сприяння виробленню та культивуванню (польських) національних традицій (<https://histmag.org/Karol-Sanojca-Relacje-polsko-ukrainskie-w-szkolnictwie-panstwowym-poludniowo-wschodnich-wojewodztw-Drugiej-Rzeczypospolitej-recenzja-10192> [доступ: 22 VI 2025])). І все ж, як довела І. Орлевич, москвофіли з їхніми власними просвітницькими

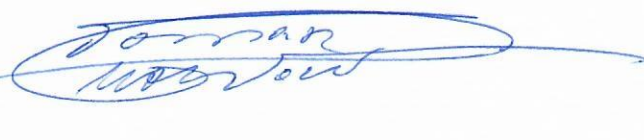
ідеями мали величезну конкуренцію в боротьбі «за керівництво душами» в україномовній освіті, яка значною мірою реалізовувала національну програму.

У разі потенційної публікації дисертації (а рецензована монографія, безумовно, заслуговує на це), необхідно виправити назви польською мовою (наприклад: Pisulinski J. Nie tylko Petlura. Kwestia Ukraińska w Polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław, 2004 – має бути: Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław, 2004, чи: Archiwum akt nowych w Warszawie 1036. M. Wydział narodowosciowy. Ministerstwo spraw wewnetrznych – замість: Archiwum Akt Nowych w Warszawie 1036. M. Wydział narodowościowy. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych). Є чимало дрібних неточностей, як правило, пов'язаних з неправильним вживанням букв, але це коректорські помилки, які легко усунути. Я прихильник того, щоб при першому введенні текстів вказувати повні імена та прізвища.

Вміщені критичні зауваження, дещо суперечливі та викликані моїм щирим зацікавленням дисертацією, жодним чином не применшують цінності рецензованого дослідження. Науковий доробок І. Орлевич має всі ознаки оригінальної, творчої праці, охоплює важливу науково-дослідницьку тему, досі замовчувану як в українській, так і в зарубіжній історіографії. Робота виконана відповідно до вимог пунктів 9, 10, 12, 13, 14 Постанови Ради Міністрів України № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» від 24 липня 2013 р. (із змінами та доповненнями, внесеними згідно з постановами КМУ від 19 серпня 2015 р. № 656, від 30 грудня 2015 р. № 1159, від 27 липня 2016 р. № 567, від 20 листопада 2019 р. № 943, від 15 липня 2020 р. № 607).

З огляду на високий змістово-новаторський рівень дисертації та фахову й активну дослідницьку діяльність її авторки (опубліковані наукові праці, участь у науковому житті та його організації), Ірина Орлевич цілком заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 00.07.01 – історія України.

Офіційний опонент
доктор габілітований, професор гуманітарних наук зі
спеціальності історії,
професор кафедри історії культури, допоміжних наук та
архівістики,
історичний факультет, Інститут історії,
Ягеллонський університет (Республіка Польща)
Томаш Пудлоцкі

*La zgodność
oryginału*

